

УДК 502.64:911.3 (477)
© 2014

В.В. МАНЮК,
кандидат
геолого-мінералогічних наук

Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара
E-mail: manuk-geo@mail.ru

ОБ'ЄКТИ ГЕОЛОГІЧНОЇ
СПАДЩИНИ
У ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОМУ
ФОНДІ УКРАЇНИ

Розглядаються роль геологічної складової природного середовища у формуванні Природно-заповідного фонду України, історичні аспекти виникнення і розвитку поняття "об'єкт геологічної спадщини" як важливої частини довкілля, а також проблема визнання збереження георізноманіття так само, як і біорізноманіття.

Ключові слова: геологічна пам'ятка природи, георізноманіття, ПроГЕО, геологічне середовище, природно-заповідний фонд.

Упродовж тривалої історії виникнення та розвитку руху за збереження об'єктів геологічної спадщини, як в Україні, так і у більшості країн світу, незмінною залишалася тенденція до чітко акцентованої уваги щодо об'єктів живої природи у протилежність ставлення до так званої неживої. Під останньою розуміють різноманітні компоненти геологічного середовища, які можна класифікувати як геологічні пам'ятки природи. За суттю це можуть бути і геологічні заказники, і заповідники, і національні геологічні парки, і будь-які інші об'єкти, геологічна цінність яких є переважаючою і визначальною.

Відповідно до вказаної тенденції в країнах не тільки Європи, але й світу формувалася стратегія збереження біорізноманіття при замовчуванні або небажанні визнання необхідності збереження георізноманіття. Поняття георізноманітності ввійшло у природоохоронну практику Європи у зв'язку з розробленням методичних засад програм збереження біо- та ландшафтного різноманіття. Недооцінка абіотичного чинника у програмах розбудови європейських екологічних мереж Natura-2000 і ЕЕСОНЕТ зумовила потребу розробляти спеціальні програми та ініціативи зі збереження літосфери, атмосфери і гідросфери [6]. За визнанням В.А.П. Уїмблдона, незмінного секретаря ПроГЕО, а у період з 2008 по 2012 рік його прези-

дента, у деяких країнах Східної Європи, радянських республіках геологічній складовій природи приділялося більше уваги, тоді як в інших навіть не визнавалося на державному рівні саме існування геологічної спадщини (Geoheritage) [10]. Попри певні зрушення у цьому важливому питанні, біо- і георізноманіття продовжують розвиватися як дві паралельні, які за законами математики ніде не перетинаються. Звісно, доводиться дещо перебільшувати з метою загострення проблеми, що наразі необхідно у пошуках істини. Наблизити до розуміння значення геологічної складової природного середовища може дати невелика подорож у відносно недалеке минуле створення перших об'єктів майбутнього природно-заповідного фонду різних країн світу.

Вважається, що перший у світі природний заповідник був заснований ще у III ст. до н.е. на острові Цейлон (Шрі-Ланка) за часів правління царя Деванамптіятиси. З цим можна погоджуватися або ні, але за відсутності іншої дати можна прийняти за основу і не занурюватися у складні історичні події, коли жерцями та монахами охоронялися священі гаї, ліси, гори; у заповідних угіддях обмежувався збір рослин та полювання. Мало б увійти в історію створення у XII ст. першого, документально засвідченого наказом князя Володимира Волинського, при-

родно-заповідного об'єкта Біловезької Пущі.

30 червня 1864 року президент США Авраам Лінкольн підписав схвалений конгресом документ, названий Йосемітським Грантом. Відтоді Долина Йосеміт отримала статус державного парку. Втім, в історії міцно закріпилося твердження, що першим справжнім національним парком є Слоустонський, створений у США в 1872 році. Навіть якщо погодитися, що Біловезька Пуща створена не Володимиром Волинським, а польським королем Ягайло у 1409 році, як свідчать інші джерела, то це було все одно більш ніж на 400 років раніше. Але коли вже йдеться про геологічну складову природи, то Слоустонський парк безумовно є унікальною перлиною саме геологічної спадщини, на відміну від Біловезької Пущі, з якою його поєднує хіба що найближчий родич зубра – бізон. Це країна неперевершеного панування гейзерів, водоспадів, величезних каньйонів, фантастичних за забарвленням і різноманіттям гірських порід, фумарол і сольфатарі, розташована у кальдері найбільшого у світі вулкана. І не дарма дослідженням саме геолога Фердинанда Хайдена були створені передумови для заснування першого в США національного парку [11]. Повертаючись до плину історичних подій, спробуємо розібратися, який саме з об'єктів так званої неживої природи отримав першим заповідний статус.

У різних джерелах країнами, що можуть претендувати на першість, називалися то Чехія [10, 5], то Велика Британія, але за поки що неспростованими даними перевагу слід віддати Німеччині [10]. Ще 1832 року пруський король Принц Фредерик Вільгельм викупив місцевість, де був розташований об'єкт геологічної спадщини Драченфелс (Доля Дракону), поблизу Бонна, з метою запобігти кар'єрній розробці трахітових порід пагорба, який прикрашав цю місцевість. Завдяки цьому пагорб і нині, разом зі старовинним замком, побудованим ще у 1138 році, є окрасою території та має статус Національного парку. Крім того, 1844 року, і знов у Німеччині (Саксонія), отримали статус об'єкта, що охороняється державою, гранодіоритові скелі з назвою "Тотенштейн", про що свідчить табличка на сланцеватих породах геоло-

сайту.

Подальший перебіг подій щодо перших згадок про збереження геологічної спадщини у країнах Європи можна простежити у такій послідовності: Угорщина (1839), Австрія (1856), Естонія (1879), Чехія (1884), Сербія (1891), Хорватія (1900), Швеція (1909). Однак зазначимо, що наведені приклади не спиралися на певні законодавчі акти або, принаймні, на будь-які нормативні документи. Це були напівофіційні чи офіційні оголошення, приписи, місцеві постанови, дарування, викупи з метою збереження, королівські накази та інше. Тож є привід вважати першим Закон про збереження печер у Хорватії, прийнятий 30 липня 1900 року, а у Швеції 1909 року створений перший національний парк для збереження незайманої природи з ератичними валунами та іншими ознаками зледеніння.

Україна, хоч і не була першою, але й не пасла задніх. Саме на її теренах було створено 21 травня 1910 р., перше у Росії (до якої вона тоді входила) Хортицьке товариство з охорони природи. Товариство, засноване за ініціативи вчителя природознавства П.П. Бузука, мало за мету збереження природи у межах тваринного, рослинного і мінерального царства природи, і це було прописано в Уставі товариства [8]. Цікаво, що товариство, задля врятування скелі на Дніпрі біля сел. Кічкас та Хортиця, викупило їх у приватних власників подібно до того, як це зробив свого часу згаданий пруський принц Фредерик Вільгельм [10, 9].

Що стосується живої природи, то, як свідчить В.Є. Борейко, перший заповідний об'єкт "Пам'ятка Пеняцька" створено у Західній Україні 1886 року [3]. Із 2010 р. пам'ятка входить до складу Національного природного парку "Північне Поділля". Офіційною датою заснування заповідника в Асканії-Новій вважається 1898 рік, коли Ф.Е. Фальц-Фейн та Й.К. Пачоський для постійних досліджень виділили ділянки цілинного степу біля Асканії-Нової, а 1913 року в Гірському Криму створено "Заказник імператорських полювань". Однак першим офіційним, а не приватним, як попередні, прийнято вважати Баргузинський заповідник, створений у Північно-Західному

Забайкаллі 11 жовтня 1916 р.

Другою людиною після П.П. Бузука, що переймалася не тільки проблемою збереження живої, але й неживої природи, був видатний зоолог, природничник та еколог Михайло Акімов, який очолював з 1926 р. Дніпропетровську крайову інспектуру Українського комітету охорони пам'яток природи (УКООП). Усвідомлюючи значення геологічного середовища у царині природи, він писав: "Геологічні пам'ятки, як і всі пам'ятки природи, зв'язані з минулим краю, з тими змінами, що відбувалися у земній корі та на її поверхні з найдавніших часів" [1]

Невдовзі, практичним втіленням висловленого М. Акімовим стосовно геологічних пам'яток стала самовіддана діяльність у складі Дніпропетровської крайової інспектури Миколи Карповича Лещенка, завдяки зусиллям якого була заповідана перша в колишньому СРСР геологічна пам'ятка природи. За його ініціативи були взяті під охорону Наддніпрянські граніти (у термінології тих часів) Шевченківського парку разом з Монастирськими скелями. Важливим поштовхом до відчутного поживлення руху за збереження геологічних пам'яток стало видання брошури "Геологические памятники Украины", написаної видатним геологом, академіком В.Г. Бондарчуком у 1961 р. [2]. Це видання не тільки сприяло підвищенню уваги до геологічної складової довкілля, але й прийняттю деяких важливих положень, інструкцій, законів, спрямованих на збереження геологічної спадщини.

З аналізу Реєстру природно-заповідного фонду України (ПЗФ) очевидно, що саме в цей період перші геологічні пам'ятки отримали офіційний природоохоронний статус [7]. Завдяки спільній праці Республіканської секції охорони надр УКООП, науковців та провідних практичних геологів, у 1985 р. був виданий путівник-довідник "Геологические памятники Украины". Він відіграв велику роль не тільки у справі збереження геологічних пам'яток природи, але й став першим, найбільш повним реєстром як діючих об'єктів ПЗФ, так і перспективних, заповідання яких було справою майбутнього.

У період підготовки книги до видання, який тривав з 1972 по 1984 рік, в Україні було заповідано 266 геологічних пам'яток із загальних 414, заповіданих з 1963 по 2002 рік [7]. Для порівняння, у наступні 18 років їх заповідано лише 93, і це при тому, що площа ПЗФ лише за останні 10 років зростає вдвічі.

Суттєвим проривом у визнанні геологічної складової у природному середовищі стало створення у 1991 р. Асоціації зі збереження геологічної спадщини, або ProGEO, та приєднання до її діяльності України. У нашій державі здійснено інвентаризацію геологічної спадщини, створено комп'ютерну базу даних геологічних пам'яток природи, підготовлено до видання 4-томник "Геологічні пам'ятки України" українською та англійською мовами, з яких три уже видано [4, 12].

Здавалося б, зроблено багато, і не кожна країна Європи може похвалитися подібними досягненнями. Але, на превеликий жаль, не зроблено головне: не досягнуто консенсусу, єдності поглядів з представниками державних установ, рішеннями яких створюються нові об'єкти природної спадщини. І справа не тільки у пасивності державних установ та небажанні створювати нові об'єкти геологічної спадщини, але й у відсутності налагоджених зв'язків геологів, зацікавлених у створенні таких об'єктів, і працівників відділів природно-заповідної справи Департаментів екології та природних ресурсів різних областей України. Існує прописана Законом процедура подання клопотання до відділу природно-заповідної справи про необхідність створення нових об'єктів геологічної спадщини, але клопотання ці припадають порохом в обласних департаментах екології, так і не дочекавшись розгляду, або гальмуються на районному чи обласному рівнях.

Практика підготовки до видання 4-томника "Геологічні пам'ятки України" показала, що у більшості областей України навіть геологи, які подавали матеріали до цього видання, не підозрювали про існування відділів природно-заповідної справи, про одержання певними об'єктами природоохоронного статусу, інші віднесені до перспективних, доля яких поки що не вирішена [4].

Висновки

Певним зрушенням на шляху усвідомлення важливості геологічної складової у формуванні природно-заповідного фонду стала плідна співпраця науковців, геологів, Держслужби геології та надр України з Департаментом екології та природних ресурсів у Дніпропетровській області щодо створення нових об'єктів ПЗФ. При проведенні як польових, так і камеральних робіт з резервування територій під нові об'єкти природної спадщини вперше повною мірою вивчалася геологічна і геоморфологічна будова зазначених площ. Більш за те, досліджені об'єкти у нечувано короткий час реально заповідані, тобто

отримали затверджений статус пам'яток природи, ландшафтних заказників і т.ін.

Наприклад, створення 2012 року регіонального ландшафтного парку місцевого значення "Самарські плавні" площею 2800,7 га, ландшафтних заказників Мар'янівсько-Кулебівського (1456,0 га), "Урочища Приорільське" (945,46 га) та інших (6308,06 га). У березні 2013 року визнано ландшафтними заказниками "Мости" (2330,78 га) та "Домотканські валуни" (826, 67 га) [13]. На жаль, лише останній – суто геологічний, але подібні зрушення дозволяють сподіватися на краще.

Бібліографія

1. Акімов М.П. Головні пам'ятки природи Середньої Наддніпряниці. // Охороняймо пам'ятки природи / М.П. Акімов; Дніпропетр. крайова інспектура охорони пам'яток природи. – Дніпропетровськ, 1930. – 66 с.
2. Бондарчук В.Г. Геологические памятники Украины / В.Г. Бондарчук // Общество по распространению политических и научных знаний Украинской ССР. – К., 1961. – 80 с.
3. Борейко В. История заповедного дела в Украине / В. Борейко // – К., 1995. – 181 с.
4. Геологічні пам'ятки України. Geological landmarks of Ukraine: у 4 т. (укр. та англ. мовами) / Колектив авт. – К., 2006. – Т. 1. – 320 с.; 2007. – Т. 2. – 320 с.; 2009. – Т. 3. – 200 с.; 2011. – Т. 4. – 280 с.
5. Геологічні пам'ятки природи України: проблеми збереження та раціональне використання / В.П. Гриценко, А.А. Іщенко, Ю.О. Русько, В.І. Шевченко. – К., 1995. – 62 с.
6. Зінько Ю. Проблематика георізноманітності в європейських програмах збереження біо- та ландшафтного різноманіття / Ю. Зінько // Вісник Львівського ун-ту. – Львів, 2004. – Вип. 31. – С. 235–240. – (Серія: Географічна).
7. Леоненко В.Б. Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України / Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. // – К.: Видавничо-поліграф. центр "Київський університет", 2003. – 72 с.
8. Манюк В.В. Исторический обзор изучения геологического наследия в Украине / В.В. Манюк // Материали Рабочего совещания Российской группы ProGEO. – Миасс, 2007. – С. 47–49.
9. Манюк В.В. Об'єкти геологічної спадщини у формуванні природно-заповідного фонду України / В.В. Манюк, Вад. В. Манюк // Вісник ДНУ. – Дніпропетровськ, 2012. – Т. 20, – вип. 14, № 3/2. – С. 38–41. (Серія: Геологія, географія).
10. Wimbledon W.A.P. Geoheritage in Europe and its conservation / W.A.P. Wimbledon, S.Smith-Meyer. – ProGEO, 2012. – 405 p.
11. <http://www.windowsintowonderland.org/history>
12. <http://manuk-geo.ucoz.ua>
13. <http://dkzr.dp.gov.ua/OBLADM>

Рецензент – доктор біологічних наук, професор **В.І. Чорна**